

จับต้องได้ - จับต้องไม่ได้ : ความไม่หลากหลาย ในความหลากหลายของมรดกทางวัฒนธรรม

Tangible and Intangible : Similarities among the Diversities of the Cultural Heritage

ชาคริต สิทธิฤทธิ์ | Chakrit Sittirit

บทคัดย่อ

มรดกทางวัฒนธรรม เป็นรูปแบบของวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์และมีคุณค่า ซึ่งเกิดขึ้นในอดีตและได้รับการสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง มรดกทางวัฒนธรรม บางอย่างกลายเป็นแบบแผนทางวัฒนธรรมที่มีความสำคัญและเป็นความภาคภูมิใจของคนในสังคมสืบเนื่องมาจนกระทั่งปัจจุบัน มรดกทางวัฒนธรรมแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ เช่น โบราณวัตถุ โบราณสถาน แหล่งโบราณคดี งานจิตรกรรม เป็นต้น และมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้หรือที่เรียกว่า มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ได้แก่ ภาษา ศิลปะการแสดง งานช่างฝีมือดั้งเดิม เป็นต้น แม้ว่ามรดกทางวัฒนธรรมทั้งสองประเภทจะมีความหลากหลายในตัวเองอยู่มากก็ตาม แต่ก็ไม่สามารถแบ่งแยกเนื้อหางานทั้งสองประเภทได้ชัดเจนเด็ดขาด เนื่องจากมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้ล้วนมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน เป็นสิ่งที่อยู่คู่กันมาโดยตลอด โดยเฉพาะงานจับต้องได้ซึ่งเป็นรูปธรรมนั้นมีพื้นฐานมาจากแนวความคิด ความเชื่อและทักษะเทคนิคอันเป็นลักษณะนามธรรมของงานจับต้องไม่ได้ ลักษณะดังกล่าวจึงก่อให้เกิดความไม่หลากหลายในความหลากหลายของมรดกทางวัฒนธรรมขึ้น แสดงให้เห็นความโดดเด่นของพัฒนาการทางวัฒนธรรมที่ได้รับการยอมรับและถ่ายทอดสืบมา อันจะนำไปสู่การคุ้มครองและสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรมสืบไป

คำสำคัญ : มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้
ความไม่หลากหลายในความหลากหลาย

Abstract

Cultural heritage is a type of culture, which must have enough identities and values to be preserved from generation to generation. Some cultural heritages have become the important cultural tradition and the society worthiness. The cultural heritage can be divided into tangible and intangible. The tangible heritage is referred to the material culture, for instance, artifacts, ancient monuments, archaeological sites and paintings. In contrast, the intangible heritage is the immaterial culture such as language, performing arts. However, it could not completely separate the tangible and the intangible heritage from the close relation. Both heritages together have been presented the social cultures from a long history. For example, it could be said that the tangible heritage basically built by an influence of traditions, beliefs, and arts which are parts of intangible heritage. Even some heritages have been put in the different categories, some similarities can be shown by its conception. This represents a notability characteristic of the cultural heritage which lead to a protection from the society from time to time.

Keywords : Tangible Cultural Heritage, Intangible Cultural Heritage, Insularity within diversity

มรดกทางวัฒนธรรม คืออะไร

มรดกทางวัฒนธรรม (Cultural Heritage) เป็นคำศัพท์ที่มาจากประเทศอังกฤษ ในอดีต หมายถึง สิ่งของที่เป็นมรดกตกทอดจากบรรพบุรุษของแต่ละตระกูลหรือกลุ่มบุคคลหรือสังคม อาจเป็นสมบัติส่วนตัวและมีนัยว่าไม่สมควรดัดแปลงตกแต่งเพิ่มเติม หรือไม่ควรนำมาใช้งานใช้ประโยชน์ แต่ควรเก็บรักษาไว้เพื่อความภาคภูมิใจ ปัจจุบัน คำว่า “มรดกทางวัฒนธรรม” มีความหมายกว้างขึ้นในแง่ของการนำไปใช้ประโยชน์ได้อย่างกว้างขวาง ไม่จำกัดในวงของกลุ่มตระกูลหรือบุคคลใดบุคคลหนึ่งเป็นการเฉพาะและยังเป็นคำที่นิยมใช้กันมาก โดยเฉพาะประเทศในแถบทวีปยุโรป เอเชียและออสเตรเลีย ในหลายกรณีก็พบว่ามีการใช้สลับกันไปมา ระหว่างคำว่า “มรดกทางวัฒนธรรม” กับคำว่า

จับต้องได้ - จับต้องไม่ได้ : ความไม่หลากหลายในความหลากหลายของมรดกทางวัฒนธรรม

“ทรัพยากรทางวัฒนธรรม” และยังหมายถึง สิ่งของเดียวกันอีกด้วย ตัวอย่างเช่น แหล่งโบราณคดี อาจมีผู้เรียกว่า เป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรม มรดกทางวัฒนธรรม และบางครั้งก็เป็นทรัพย์สินทางวัฒนธรรมด้วย (ธนิช เลิศชาญฤทธ์, 2554 : 17 - 18)

ดังนั้น มรดกทางวัฒนธรรม ก็คือผลิตผลของวัฒนธรรม โดยเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างหรือคิดค้นขึ้นมาตั้งแต่ในอดีต และได้ตกทอดหรือสืบทอดจากรุ่นหนึ่งมาสู่อีกหนึ่งรุ่น เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุ เพลงพื้นบ้าน ภาษา หรือขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้ คำว่า “มรดกทางวัฒนธรรม” จึงมีลักษณะพิเศษที่เพิ่มขึ้นจากคำว่า “วัฒนธรรม” โดยทั่วไป ตรงที่มีเรื่องของระยะเวลาในการดำรงอยู่และการตกทอดหรือสืบทอดเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย เนื่องจากเป็นสิ่งที่ทรงคุณค่า แสดงให้เห็นถึงความเป็นเอกลักษณ์หรืออัตลักษณ์ของสังคมนั้น ๆ โดยนำมาซึ่งความภาคภูมิใจของคนในสังคม และพร้อมที่จะรักษาและธำรงไว้ ตลอดจนตกทอดหรือสืบทอดให้แก่ชนรุ่นหลังต่อไป (มูลนิธิสถาบันวิจัยกฎหมาย, 2552 : 22 - 23) ด้วยเหตุนี้ มรดกทางวัฒนธรรมจึงค่อนข้างมีความหมายที่กว้างมากในแง่ของเนื้อหาที่ครอบคลุมทั้งสิ่งที่เป็นรูปธรรมซึ่งจับต้องได้ และนามธรรมที่ไม่สามารถจับต้องได้ เช่น ความเชื่อ ค่านิยม และภาษา เป็นต้น

การแบ่งประเภทของมรดกทางวัฒนธรรม

มรดกทางวัฒนธรรมมีหลายประเภทและหลายชนิดขึ้นอยู่กับวิธีการจัดแบ่งของผู้ศึกษา แต่เนื่องจากคำว่า “มรดกทางวัฒนธรรม” (Cultural Heritage) เป็นคำที่กำหนดโดยองค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) โดยเป็นคำที่เกิดขึ้นใหม่ ซึ่งตามนิยามขององค์การยูเนสโก มรดกทางวัฒนธรรม หมายถึง สิ่งของที่เป็นรูปธรรม เช่น โบราณสถาน แหล่งโบราณคดี งานสถาปัตยกรรม รวมทั้งกลุ่มสิ่งก่อสร้าง และสิ่งของที่มีขนาดเล็กและไม่โดดเด่นดึงดูดสายตาด้วย เช่น ร่องรอยต่าง ๆ ที่มีคุณค่าในเชิงประวัติศาสตร์ สุนทรียะ ศิลปะ มานุษยวิทยา ชาติพันธุ์วรรณาและวิทยาศาสตร์¹ มรดกทางวัฒนธรรมในความหมายนี้จึงครอบคลุมเนื้อหาที่กว้างขวาง อีกทั้งยังเป็นการยกระดับจากปัจเจกบุคคลและชุมชนขึ้นเป็นระดับสากลโดยมรดกทางวัฒนธรรมมีลักษณะเป็นผลิตผลของมนุษยชาติ ดังนั้น การแบ่งประเภทของมรดกทางวัฒนธรรมขององค์การยูเนสโกจึงครอบคลุมลักษณะกว้าง ๆ และเห็นภาพได้ชัดเจน

¹ศึกษาเพิ่มเติมใน UNESCO, Convention Concerning the Protection of World Cultural and Natural Heritage. Paris : UNESCO 1972.

ซึ่งสามารถแบ่งตามลักษณะที่ปรากฏอยู่หรือที่มีอยู่ (existence) ได้ 2 ประเภท ดังนี้

- 1) มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ (Tangible Cultural Heritage)
- 2) มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (Intangible Cultural Heritage)

1) มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ (Tangible Cultural Heritage)

มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้เป็นสิ่งที่สามารถมองเห็น สัมผัสและจับต้องได้ทางกายภาพ โดยครอบคลุมทั้งมรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุเคลื่อนที่ได้และที่เป็นวัตถุเคลื่อนที่ไม่ได้ เช่น โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ โบราณสถาน แหล่งโบราณคดี อนุสรณ์สถานและแหล่งประวัติศาสตร์ เครื่องแต่งกาย ภาพจิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม ศิลปหัตถกรรม รวมถึงวัตถุที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นจากฝีมือ การประดิษฐ์ การคิดค้น การดัดแปลง การอยู่อาศัย หรือการใช้ประโยชน์จากมนุษย์ ซึ่งได้รับการยอมรับว่ามีคุณค่าในทางวัฒนธรรมและสมควรได้รับการสงวนรักษา ซึ่งถูกจัดอยู่ในประเภทหนึ่งของมรดกโลกตามอนุสัญญาว่าด้วยการคุ้มครองมรดกโลกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติ มรดกทางวัฒนธรรมตามอนุสัญญาดังกล่าวนี้ หมายความว่าถึงสถานที่ซึ่งเป็นโบราณสถานไม่ว่าจะเป็นงานด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม หรือแหล่งโบราณคดีทางธรรมชาติ เช่น กำแพงหรือกลุ่มสถานที่ก่อสร้าง ยกหรือเชื่อมต่อกันอันมีความเป็นเอกลักษณ์ หรือแหล่งสถานที่สำคัญอันอาจเป็นผลงานฝีมือมนุษย์หรือเป็นผลงานร่วมกันระหว่างธรรมชาติกับมนุษย์ รวมทั้งพื้นที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดี ซึ่งสถานที่เหล่านี้มีคุณค่าความล้ำเลิศทางประวัติศาสตร์ ศิลปะ มานุษยวิทยา หรือวิทยาศาสตร์

มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ สามารถแบ่งออกเป็นประเภทย่อย ๆ ตามลักษณะที่ปรากฏได้ 2 กลุ่ม ได้แก่ ประเภทวัตถุเคลื่อนที่ได้และประเภทวัตถุที่เคลื่อนที่ไม่ได้

ประเภทวัตถุที่เคลื่อนที่ได้ ยกตัวอย่างเช่น

- โบราณวัตถุ หมายถึง สิ่งหามิทรัพย์ที่เป็นของโบราณ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งประดิษฐ์หรือเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ หรือที่เป็นส่วนหนึ่งส่วนใดของโบราณสถานขามนุษย์หรือซากสัตว์ ซึ่งโดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการประดิษฐ์หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของสิ่งหามิทรัพย์นั้นเป็นประโยชน์ในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี

จับต้องได้ - จับต้องไม่ได้ : ความไม่หลากหลายในความหลากหลายของมรดกทางวัฒนธรรม

- ศิลปวัตถุ หมายถึง สิ่งที่ทำด้วยฝีมืออย่างประณีตและมีคุณค่าสูงในทางศิลปะ

- จิตรกรรม เป็นผลงานทางศิลปะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาพวาดหรือภาพพิมพ์ที่ปรากฏอยู่ในโบราณสถานและปรากฏอยู่บนโบราณวัตถุและศิลปวัตถุ (วคิน อิงคพัฒนากุล, 2548 : 262)

- ศิลปหัตถกรรม หมายถึง เครื่องมือ เครื่องใช้ เสื้อผ้า และอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่มีการคิดค้นโดยชุมชนท้องถิ่นและผลิตขึ้นอย่างง่าย ๆ ไม่ซับซ้อน โดยใช้วัสดุในท้องถิ่น โดยคำนึงถึงประโยชน์ใช้สอยในชีวิตประจำวันเป็นสิ่งสำคัญ (วคิน อิงคพัฒนากุล, 2548 : 262)

ส่วนประเภทวัตถุที่เคลื่อนที่ไม่ได้ ยกตัวอย่างเช่น

- โบราณสถาน หมายถึง อสังหาริมทรัพย์ซึ่งโดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการก่อสร้าง หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของอสังหาริมทรัพย์นั้นเป็นประโยชน์ในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์หรือโบราณคดี ทั้งนี้ ให้รวมถึงสถานที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดี แหล่งประวัติศาสตร์และอุทยานประวัติศาสตร์ด้วย

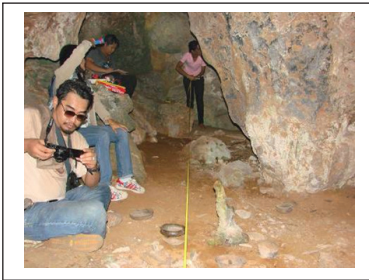
- อนุสรณ์สถานและแหล่งประวัติศาสตร์ หมายถึง สถานที่ตั้งของเมืองหรือชนบท ซึ่งพบหลักฐานของอารยธรรมอย่างหนึ่งอย่างใดเป็นพิเศษที่นั่น และเป็นหลักฐานของความเจริญก้าวหน้าที่สำคัญหรือเป็นหลักฐานเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ (วคิน อิงคพัฒนากุล, 2548 : 262)

- แหล่งโบราณคดี หมายถึง บริเวณที่มีหลักฐานของพฤติกรรมมนุษย์ในอดีต ทั้งที่อยู่บนดิน ใต้ดิน และใต้น้ำ เช่น ที่อยู่อาศัย สุสาน ศาสนสถาน หรือสถานที่ประกอบอาชีพและแหล่งเรืออับปาง

หากมองในภาพรวมโดยสรุปแล้ว มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้จึงครอบคลุมเนื้อหาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับมรดกทางศิลปวัฒนธรรมที่คนไทยคุ้นเคย ไม่ว่าจะเป็นโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ สถาปัตยกรรม เป็นต้น หรือมองในอีกแง่หนึ่งก็คือ งานหรือภารกิจทางด้านมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้นั้นอยู่ภายใต้อำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบของกรมศิลปากรนั่นเอง ทั้งนี้ สำหรับประเทศไทยในปัจจุบันได้มีพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 แก้ไขเพิ่มเติม ปี พ.ศ. 2535 เป็นกฎหมายคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้อยู่แล้ว รวมถึงการได้เข้าเป็นภาคีในอนุสัญญาเนสโกว่าด้วยการคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติของโลก ค.ศ. 1972 (Convention concerning the Protection of the

World Cultural and Natural Heritage, 16 November 1972) โดยคณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบเมื่อวันที่ 16 มิถุนายน พ.ศ. 2530 (ค.ศ. 1987) ซึ่งมีกรมศิลปากรรับผิดชอบเกี่ยวกับการดูแลมรดกทางวัฒนธรรมและกรมป่าไม้รับผิดชอบดูแลเกี่ยวกับมรดกทางธรรมชาติ

ตัวอย่างมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้

ภาพที่ 1 แหล่งโบราณคดีประเภทถ้ำ

ภาพที่ 2 โบราณวัตถุ

ภาพที่ 3 โบราณสถาน

ภาพที่ 4 จิตรกรรมฝาผนัง

ที่มา (ภาพที่ 1 - 4) : สำนักศิลปากรที่ 14 นครศรีธรรมราช

2) มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้² (Intangible Cultural Heritage)

คำว่า “มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้” เริ่มเข้ามาสู่แวดวงการทำงานด้านศิลปวัฒนธรรมเมื่อองค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ

²สำหรับศัพท์คำว่า “มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้” อาจจะเข้าใจยากและไม่คุ้นเคยในประเทศไทย ดังนั้น คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติจึงมีมติเมื่อวันที่ 31 สิงหาคม 2552 ให้ใช้คำว่า “มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม” โดยเป็นศัพท์ที่กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม แปลและนิยามขึ้นจากอนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ซึ่งมุ่งส่งเสริมการตระหนักถึงคุณค่าอันโดดเด่น ยกย่ององค์ความรู้และภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ ส่งเสริมศักดิ์ศรีทางวัฒนธรรม และเอกลักษณ์ของกลุ่มชนที่มีอยู่ทั่วประเทศ

จับต้องได้ - จับต้องไม่ได้ : ความไม่หลากหลายในความหลากหลายของมรดกทางวัฒนธรรม

(ยูเนสโก) ได้รับรองอนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้³ (Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage) ทั้งหมด 40 มาตรา ในการประชุมสมัยสามัญครั้งที่ 32 เมื่อวันที่ 17 ตุลาคม พ.ศ. 2546 (ค.ศ. 2003) ณ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส

ในปัจจุบัน คณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบให้ประเทศไทยเข้าเป็นภาคีสมาชิกอนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ รวมถึงได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2559 โดยประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 133 ตอนที่ 19 ก เมื่อวันที่ 1 มีนาคม 2559 ซึ่งเหตุผลในการประกาศใช้พระราชบัญญัติฉบับนี้ คือ โดยที่มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมเป็นสมบัติล้ำค่าที่ได้มีการสร้างสรรค์ สืบส่ง ปกป้องและสืบทอดในชุมชนจากคนรุ่นหนึ่งมาอีกคนอีกรุ่นหนึ่ง แต่ในปัจจุบันมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมดังกล่าว ได้รับผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงของสังคมทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ บางครั้งมีการนำมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมไปใช้ในทางที่บิดเบือนหรือไม่เหมาะสมและอาจเป็นเหตุให้มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมเหล่านั้นต้องเสื่อมสูญไปอย่างน่าเสียดาย สมควรจัดให้มีการส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมให้มีความสืบเนื่องและยั่งยืนสืบไป

โดยในมาตรา 2 แห่งอนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ระบุนิยามของคำว่า “มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้” ว่าหมายถึง การปฏิบัติ (practices) การแสดงออก (expressions) การนำเสนอ (representations) ความรู้ (knowledge) ทักษะ (skills) ตลอดจนเครื่องมือ วัตถุ สิ่งประดิษฐ์ และพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านั้น ซึ่งชุมชน กลุ่มชน หรือในบางกรณีปัจเจกบุคคลยอมรับว่า เป็นส่วนหนึ่งของมรดกทางวัฒนธรรมของตน มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมซึ่งถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่งนี้ เป็นสิ่งที่ชุมชนและกลุ่มชนสร้างขึ้นมาอย่างสม่ำเสมอ เพื่อตอบสนองต่อสภาพแวดล้อมของตน เป็นปฏิสัมพันธ์ของพวกเขาที่มีต่อธรรมชาติและประวัติศาสตร์ของตน และทำให้คนเหล่านั้นเกิดความภูมิใจในตัวตนและความรู้สึกสืบเนื่องก่อให้เกิดความเคารพต่อความหลากหลายทางวัฒนธรรมและการคิดสร้างสรรค์ของมนุษย์

³แปลโดยกรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม ทั้งนี้ ในการอ้างอิง ให้ใช้อุสัญญาฉบับภาษาอังกฤษเป็นหลัก

นอกจากนี้ ในอนุสัญญาฯ ตามมาตรา 2 นั้นยังได้ระบุถึงขอบข่ายของมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ดังต่อไปนี้

(ก) เรื่องราวข้อมูลความรู้ด้านขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมที่เป็นมุขปาฐะและการแสดงออกในด้านต่าง ๆ รวมถึงวัฒนธรรมด้านภาษาในฐานะที่เป็นสื่อสืบทอดมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (Oral traditions and expressions, including language as a vehicle of the intangible cultural heritage)

(ข) ศิลปะการแสดง (Performing arts)

(ค) แนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรม และงานเทศกาลต่าง ๆ (Social practices, rituals and festive events)

(ง) ความรู้และวิถีปฏิบัติเกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาล (Knowledge and practices concerning nature and the universe)

(จ) งานช่างฝีมือดั้งเดิม (Traditional craftsmanship) สำหรับประเทศไทย มี “มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม” ซึ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ที่มีความโดดเด่นและเป็นเอกลักษณ์ สามารถจำแนกออกได้เป็น 7 ประเภทสาขา⁴ มากกว่าที่อนุสัญญากำหนดและเพื่อให้สอดคล้องกับบริบทวัฒนธรรมของประเทศไทย ดังนี้

1) ภาษา หมายถึง สัญลักษณ์ที่มนุษย์กำหนดขึ้นเพื่อใช้เป็นตัวสื่อแสดงออกเพื่อสื่อความเข้าใจระหว่างคนในสังคม ทั้งที่อยู่ในภาษาพูด ภาษาเขียน และภาษามือ นอกจากช่วยสร้างความเข้าใจอันดีต่อกันหรือช่วยสร้างความสัมพันธ์ของคนในสังคมแล้ว ภาษายังเป็นสมบัติของสังคมที่สะท้อนวัฒนธรรมของเจ้าของภาษานั้นได้เป็นอย่างดี แบ่งออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ ภาษาไทย ภาษาไทยถิ่น และภาษากลุ่มชาติพันธุ์

2) วรรณกรรมพื้นบ้าน หมายถึง วรรณกรรมที่ถ่ายทอดอยู่ในวิถีชีวิตชาวบ้าน โดยครอบคลุมวรรณกรรมที่ถ่ายทอดโดยวิธีการบอกเล่าและที่เขียนเป็นลายลักษณ์อักษร แบ่งออกเป็น 7 ประเภท ได้แก่ นิทานพื้นบ้าน ประวัติศาสตร์บอกเล่า บทสวดหรือบทกล่าวนในพิธีกรรม บทร้องพื้นบ้าน สำนวนและภาษิต ปริศนาคำทาย และตำรา

⁴เว็บไซต์ของกรมส่งเสริมวัฒนธรรม www.culture.go.th หัวข้อ มรดกภูมิปัญญา Intangible Cultural Heritage (ICH) แต่ในมาตรา 4 แห่งพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2559 ได้กำหนดลักษณะอย่างหนึ่งอย่างใดของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมไว้ดังนี้ (1) วรรณกรรมพื้นบ้านและภาษา (2) ศิลปะการแสดง (3) แนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรม ประเพณี และเทศกาล (4) ความรู้และการปฏิบัติเกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาล (5) งานช่างฝีมือดั้งเดิม (6) การเล่นพื้นบ้าน กีฬาพื้นบ้าน และศิลปะการต่อสู้ป้องกันตัว (7) ลักษณะอื่นตามที่กำหนดในกฎกระทรวง

จับต้องได้ - จับต้องไม่ได้ : ความไม่หลากหลายในความหลากหลายของมรดกทางวัฒนธรรม

3) ศิลปะการแสดง หมายถึง การแสดงดนตรี รำ - เต้น และละครที่แสดง เป็นเรื่องราว ทั้งที่เป็นการแสดงตามขนบแบบแผน มีการประยุกต์เปลี่ยนแปลง และ / หรือ การแสดงร่วมสมัย การแสดงที่เกิดขึ้นนั้นเป็นการแสดงสดต่อหน้าผู้ชม และมีจุดมุ่งหมาย เพื่อความงาม ความบันเทิงและ / หรือเป็นงานแสดงที่ก่อให้เกิดการคิด วิพากษ์ นำสู่การพัฒนาและเปลี่ยนแปลงสังคม แบ่งออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่ ดนตรี การแสดง ดนตรี และการแสดงในพิธีกรรม และเพลงร้องพื้นบ้าน

4) แนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรมและงานเทศกาล หมายถึง การประเพณี พิธีปฏิบัติในแนวทางเดียวกันของคนในชุมชนที่สืบทอดต่อกันมาบนหนทางของมรดกวิธี นำไปสู่สังคมแห่งสันติสุขแสดงให้เห็นอัตลักษณ์ของชุมชนและชาติพันธุ์นั้น ๆ แบ่งออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ มารยาท ขนบธรรมเนียมประเพณี และงานเทศกาล

5) งานช่างฝีมือดั้งเดิม หมายถึง ภูมิปัญญา ทักษะฝีมือช่าง การเลือกใช้วัสดุ และกลวิธีการสร้างสรรค์ที่แสดงถึงอัตลักษณ์ สะท้อนพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม ของกลุ่มชน แบ่งออกเป็น 10 ประเภท ได้แก่ ผ้าและผลิตภัณฑ์จากผ้า เครื่องจักสาน เครื่องรัก เครื่องปั้นดินเผา เครื่องโลหะ เครื่องไม้ เครื่องหนัง เครื่องประดับ งานศิลปกรรมพื้นบ้าน และผลิตภัณฑ์อย่างอื่น

6) ความรู้และแนวปฏิบัติเกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาล หมายถึง องค์ความรู้ วิธีการ ทักษะ ความเชื่อ แนวปฏิบัติและการแสดงออกที่พัฒนาขึ้นจากการ มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติและเหนือธรรมชาติ แบ่งออกเป็น 5 ประเภท ได้แก่ อาหารและโภชนาการ การแพทย์แผนไทย การแพทย์พื้นบ้าน โหราศาสตร์ ดาราศาสตร์และไสยศาสตร์ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการอนุรักษ์ และการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

7) กีฬาภูมิปัญญาไทย หมายถึง การเล่น การกีฬา และศิลปะการต่อสู้ป้องกันตัว ที่มีการปฏิบัติกันอยู่ในประเทศไทยและมีเอกลักษณ์สะท้อนวิถีไทยแบ่งออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ การเล่นพื้นบ้าน กีฬาพื้นบ้าน และศิลปะการต่อสู้ป้องกันตัว

ตัวอย่างมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้

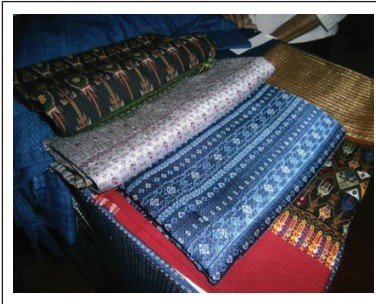

ภาพที่ 5 ภาษากลุ่มชาติพันธุ์

ภาพที่ 6 ศิลปะการแสดงร่วมสมัย

ที่มา (ภาพที่ 5 - 6) : สำนักศิลปากรที่ 14 นครศรีธรรมราช

ภาพที่ 7 ผ้าและผลิตภัณฑ์จากผ้า

ภาพที่ 8 เครื่องจักสาน

ที่มา (ภาพที่ 7 - 8) : กรมส่งเสริมวัฒนธรรม

ดังนั้น มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ดังกล่าวข้างต้น จึงมีนัยรวมถึงการปฏิบัติ การเป็นตัวแทน การแสดงออก ความรู้ทักษะ ตลอดจนเครื่องมือ วัตถุ สิ่งประดิษฐ์ และพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านั้น ซึ่งชุมชน กลุ่มชนและในบางกรณีปัจเจกบุคคลยอมรับว่าเป็นส่วนหนึ่งของมรดกทางวัฒนธรรมของตนที่สามารถถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง โดยเป็นสิ่งที่ชุมชนและกลุ่มชนสร้างขึ้นใหม่อย่างสม่ำเสมอ เพื่อตอบสนองต่อสภาพแวดล้อมของตน รวมถึงเป็นปฏิสัมพันธ์ที่มีต่อธรรมชาติและประวัติศาสตร์ของชุมชนและกลุ่มชน ทำให้เกิดความรู้สึกมีอัตลักษณ์จนกลายเป็นสมบัติอันล้ำค่าที่ได้สร้างสรรค์สั่งสมและสืบทอดมาถึงลูกหลานรุ่นต่อรุ่น

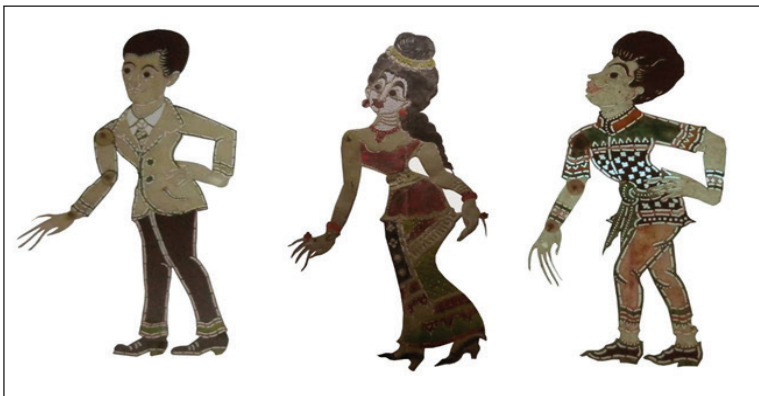
จับต้องได้ - จับต้องไม่ได้ : ความไม่หลากหลายในความหลากหลายของมรดกทางวัฒนธรรม

ความไม่หลากหลายในความหลากหลายของมรดกทางวัฒนธรรม

1) มุมมองทางด้านกายภาพ

ความแตกต่างประการหนึ่งที่น่าสนใจระหว่างมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้กับมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ คือ มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ หากทรุดโทรมและพังทลายลงไปแล้ว จะไม่สามารถรื้อฟื้นหรือสร้างกลับคืนมาได้อีกดังเดิม แต่ในส่วนของมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้นั้นมีลักษณะพิเศษเฉพาะ คือ แม้จะเสื่อมสลายไปแล้วแต่ก็ยังสามารถผลิตสร้างกลับคืนมาได้อีกครั้งหนึ่ง เนื่องจากมรดกทางวัฒนธรรมอย่างแรกถูกให้คุณค่าไปในทางกายภาพ ส่วนอย่างหลังกลับให้ความสำคัญไปในเชิงแนวความคิดเป็นหลัก

อย่างไรก็ตาม แม้จะพบว่ามรดกทางวัฒนธรรมในประเทศไทยจะมีมากมายหลายประเภท หลายชนิดและหลายสาขา แต่เนื่องจากเกณฑ์การแบ่งประเภทมรดกทางวัฒนธรรมของยูเนสโกนั้นใช้กรอบกว้าง ๆ โดยแบ่งตามลักษณะที่ปรากฏหรือมีอยู่ นั่นก็คือการแบ่งออกเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้ ดังนั้น ในหลาย ๆ กรณีจึงพบว่ามรดกทางวัฒนธรรมทั้ง 2 ประเภท กลับมีรูปแบบหรือลักษณะบางอย่างที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงร่วมกันอย่างแนบแน่น ไม่สามารถแยกออกจากกันได้อย่างเด็ดขาด หรือเรียกอย่างง่าย ๆ ว่าเกิดความซ้ำ (ซ้อน) ในมรดกทางวัฒนธรรม เปรียบได้กับเชือกที่เกิดจากเส้นใยสองเส้นที่พันเกลียวเข้าด้วยกันจนกลายเป็นเชือกเส้นเดียว (ธนิช เลิศชาญฤทธ์, 2554 : 29 อ้างอิงจาก Nobuo Ito, 2003)

ภาพที่ 9 หนึ่งตะลุง เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่ได้ถ่ายทอดเรื่องราววิถีชีวิต และอัตลักษณ์ภาคใต้สู่ผู้ชมโดยผ่านรูปตัวหนึ่งตะลุง

ที่มา : สำนักศิลปากรที่ 14 นครศรีธรรมราช

ยกตัวอย่างในกรณีของมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ เช่น โบราณสถานหลาย ๆ แห่ง พบว่ามีการก่อสร้างด้วยวัสดุที่ต่างประเภทกัน บ้างก็ก่อสร้างด้วยดิน (คันดิน ถนน) บ้างก็ก่อสร้างด้วยอิฐ (เจดีย์ กำแพงเมือง) หรืออาจจะก่อสร้างด้วยหิน (ปราสาท เทวสถาน) การที่จะสร้างสิ่งก่อสร้างหรือโบราณสถานเหล่านี้ได้ ผู้สร้างหรือที่เรียกว่าช่างจำเป็นต้องมีความรู้ความเข้าใจ มีทักษะประสบการณ์ในการทำงานดังกล่าว รูปแบบความคิดในการก่อสร้างจึงแสดงออกมาในรูปของเทคนิคการก่อสร้าง ซึ่งรูปแบบความคิดข้างต้นได้รับการสั่งสมและถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น จากช่างคนหนึ่งสู่ช่างอีกคนหนึ่ง ก่อเกิดเป็นภูมิปัญญาที่แฝงมาในตัวช่างผู้สร้าง สิ่งทีกล่าวมานี้จึงย่อมแสดงถึงมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม หรือที่เข้าใจในความหมายของมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ที่สะท้อนออกมาจากสิ่งก่อสร้างเสมอ เช่นเดียวกับที่งานศิลปหัตถกรรมได้รับการแสดงออกมาในรูปแบบของผลงานหัตถศิลป์ ฉันทิ์ฉันทินัน

หรือในกรณีของโบราณวัตถุ เช่น ลูกปัด หรือ หม้อสามขา ก็เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของสิ่งของขนาดเล็กที่สามารถเคลื่อนย้ายไปในที่ต่าง ๆ ได้ในช่วงยุคสมัยก่อนประวัติศาสตร์เมื่อหลายพันปีก่อน จากข้อมูลทางโบราณคดีพบว่าโบราณวัตถุเหล่านี้พบในเกือบทุกภาคของประเทศไทย ดังนั้น ช่างผู้ผลิตลูกปัดและช่างปั้นหม้อก็ย่อมมีตัวตนและมีสถานภาพทางสังคมในทุกภาคเช่นเดียวกัน แสดงให้เห็นว่ารูปแบบความคิดหรือเทคนิคในการผลิตจึงย่อมฝังตัวอยู่ในช่างแต่ละคน บางครั้งกลับพบว่าลูกปัดที่พบในดินแดนประเทศไทยก็ไปมีลักษณะเหมือนกับทางฝั่งของประเทศอินเดีย นั้นเป็นข้อพิสูจน์ว่ามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมสามารถเดินทางได้อย่างอิสระติดตัวไปพร้อมกับช่างผู้ผลิตงาน คล้ายประจวบกับความคิดในคลังสมองที่พร้อมจะย้ายถ่ายเทส่งต่อความคิดจากพื้นที่หนึ่งสู่อีกพื้นที่หนึ่ง ทำให้เกิดการแพร่กระจายและผสมผสานทางวัฒนธรรมระหว่างกัน ซ่อนาส่งเกตประการหนึ่งก็คือ ในปัจจุบันมีการรื้อฟื้นงานผลิตหม้อสามขาและลูกปัดสมัยโบราณ เช่น ในพื้นที่ภาคกลางและภาคใต้ เพื่อที่จะให้เป็นผลิตภัณฑ์ต้นแบบของชุมชนท้องถิ่น ลักษณะดังกล่าวจึงเท่ากับเป็นการนำเอาเทคนิคการผลิตในสมัยโบราณกลับมาใช้ใหม่ในพื้นที่เดิมแต่ต่างวาระเวลาอีก เทคนิคการผลิตที่ว่านี้จึงสามารถนำกลับมาใช้ได้อีกครั้งหนึ่ง (renew) อันเป็นลักษณะเฉพาะตัวประการหนึ่งของมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ แม้ว่าผลผลิตที่ได้จะมีใช้ของแท้ดั้งเดิมก็ตาม

จับต้องได้ - จับต้องไม่ได้ : ความไม่หลากหลายในความหลากหลายของมรดกทางวัฒนธรรม

ภาพที่ 10 โบราณวัตถุประเภทลูกปัดและหม้อสามขา ได้รับการรื้อฟื้นภูมิปัญญาและเทคนิคการผลิต ในสมัยโบราณจนเกิดการพัฒนา สร้างสรรค์และต่อยอดมาสู่ผลิตภัณฑ์ชิ้นเยี่ยมของชุมชน ในยุคปัจจุบัน

ที่มา : สำนักศิลปากรที่ 14 นครศรีธรรมราช

เรื่องของภาษาก็เช่นเดียวกัน แม้ว่าจะได้รับการยอมรับในหลักสากลว่า ภาษาเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ เนื่องจากเป็นระบบสัญลักษณ์ที่ใช้ในการสื่อสารระหว่างคนในสังคมด้วยกัน แต่หากภาษาที่มีความหลากหลายทั่วโลก เหล่านั้นได้รับการจารึกบนวัตถุก็ทำให้ภาษากลายเป็นสิ่งที่สามารถสัมผัสจับต้องได้เช่นกัน อีกประการหนึ่งที่น่าสนใจก็คือ หากสังคมหรือชนใดกำหนดให้ภาษาใดภาษาหนึ่ง เป็นภาษาหลักมาตรฐานของดินแดนนั้น ๆ หรืออาจจะกำหนดให้ภาษาอังกฤษเป็น ภาษาสากลท่ามกลางความหลากหลายของภาษาทั่วโลกแล้ว นั้นย่อมแสดงว่า ความไม่หลากหลายในความหลากหลายของมรดกทางวัฒนธรรมเกิดขึ้นแล้ว แม้กระทั่งการแบ่งยุคสมัยทางโบราณคดีในปัจจุบันก็ใช้ภาษาเป็นตัวแบ่งว่ายุคนี้ คือสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ยุคนี้คือสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ และยุคนี้คือสมัย ประวัติศาสตร์ ภาษาจึงถูกใช้เป็นลักษณะสากลในการแบ่งหรือกำหนดรูปแบบทาง วัฒนธรรมในอดีตที่มีความหลากหลายให้กลายเป็นความไม่หลากหลายขึ้น ดังนั้น ความหลากหลายทางวัฒนธรรม ถึงแม้ว่าจะเป็นคุณลักษณะที่ส่งเสริมในความหลากหลาย แต่ในตัวแนวความคิดของความหลากหลายทางวัฒนธรรมเองกลับแสดงถึงความไม่หลากหลาย ตั้งแต่เริ่มต้นแล้ว (ชเนศ วงศ์ยานนาวา, 2552 : 67)

แม้ว่ามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้จะมีความหลากหลาย ค่อนข้างมาก แต่เมื่อพิจารณาอย่างถี่ถ้วนแล้วกลับพบว่า มรดกทางวัฒนธรรมทั้งสองแบบนี้ เป็นของคู่กัน แบบหนึ่งมักจะแฝงอยู่ในอีกแบบหนึ่งเสมอ กรอบที่ใช้ในการแบ่งมรดกทาง

วัฒนธรรมของแต่ละพื้นที่นั้นเป็นการใช้หลักเกณฑ์ที่สามารถประยุกต์ใช้ร่วมกับมรดกทางวัฒนธรรมที่มีในแห่งนั้น ๆ ได้ จึงพบว่าจำนวนสาขาของมรดกทางวัฒนธรรมทั้งสองแบบในแต่ละแห่งมักไม่เท่ากัน กรอบที่ว่านี้จึงเป็นลักษณะสากลที่ใช้สำหรับจำกัดพื้นที่ความหลากหลายของมรดกทางวัฒนธรรมให้เหลือเพียงแค่ว่าสามารถสัมผัสจับต้องได้หรือไม่ และอย่างไร ทำให้ความหลากหลายนั้นถูกปรับลดขนาดให้สามารถถูกยอมรับและได้รับการตีความเพียงบรรทัดฐานดังกล่าวข้างต้น ดังนั้น มรดกทางวัฒนธรรมทั้งสองแบบจึงมิใช่สิ่งที่ตายตัว สามารถพลิกความคิดไปมาระหว่างกันได้ รวมถึงสามารถรวมเป็นรูปแบบอันหนึ่งอันเดียวกัน จากความหลากหลายกลับเป็นความไม่หลากหลาย ซึ่งก็มีใช้สิ่งที่น่าสนใจแต่ประการใด เพราะทราบกันดีอยู่แล้วว่า “วัฒนธรรม” นั้น เป็นสิ่งที่ไม่หยุดนิ่ง แต่กลับมีพลวัตในตัวมันเอง

2) มุมมองทางด้านกฎหมาย

แม้ว่าประเทศไทยจะมีพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 แก้ไขเพิ่มเติม ปี พ.ศ. 2535 และพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2559 เป็นข้อกำหนดหลักในการดูแลรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้ ซึ่งเป็นไปตามข้อกำหนดแห่งอนุสัญญายูเนสโกว่าด้วยการคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติของโลก ค.ศ. 1972 (Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, 1972) และอนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ค.ศ. 2003 (Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage, 2003) ตามลำดับ แต่ก็มีข้อพิจารณาถึงหลักการและแนวความคิดที่อยู่เบื้องหลังการบัญญัติกฎหมายดังกล่าว ดังนี้

(ก) ความเป็นมาของอนุสัญญายูเนสโกว่าด้วยการคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติของโลก ค.ศ. 1972 คือ ประเทศต่าง ๆ เห็นความสำคัญในเรื่องการคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติของโลก อนุสัญญาดังกล่าวนี้จึงคุ้มครองในเรื่องสถานที่ที่มีคุณค่าโดดเด่นทางธรรมชาติและประวัติศาสตร์อันเป็นสมบัติของมนุษยชาติ และเป็นการร่วมมือระหว่างประเทศเพื่อปกป้องสมบัติทางธรรมชาติไว้เป็นมรดกของมวลมนุษยชาติทั้งในปัจจุบันและอนาคต ในสาระสำคัญของคำปฏิญาณในการเป็นภาคีของอนุสัญญานี้ คือ การอนุรักษ์คงไว้ของแหล่งมรดกโลกที่ตั้งอยู่ในอาณาเขตของประเทศนั้น ทั้งนี้ ประเทศไทยมีแหล่งที่สำคัญทั้งทางธรรมชาติและทางวัฒนธรรมที่เหมาะสม

จับต้องได้ - จับต้องไม่ได้ : ความไม่หลากหลายในความหลากหลายของมรดกทางวัฒนธรรม

ตามหลักการของอนุสัญญาฯ ในการประกาศเป็นแหล่งมรดกโลก รวมถึงประเทศไทย จะสามารถเสนอชื่อแหล่งอื่น ๆ เพื่อประกาศเป็นแหล่งมรดกโลกต่อไปในอนาคตได้

(ข) อนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ค.ศ. 2003 จะเน้นถึงมรดกของบรรพบุรุษที่ได้สร้างสรรค์และปฏิบัติสืบทอดกันมาตั้งแต่อดีต และส่งต่อผ่านลูกหลานแต่ละรุ่น จนกลายมาเป็นอัตลักษณ์ (Identity) ของชุมชนหรือกลุ่มชนที่ยึดถือปฏิบัติกันจนถึงทุกวันนี้ โดยอาจจะแสดงออกมาในรูปลักษณะต่าง ๆ เช่น มุขปาฐะ ภาษา ประเพณี พิธีกรรม งานเทศกาล งานช่างฝีมือดั้งเดิม รวมถึงความรู้เกี่ยวกับ ธรรมชาติและจักรวาล เป็นต้น โดยการร่วมเป็นภาคีอนุสัญญาฯ ฉบับนี้ของประเทศไทย จะเป็นการยืนยันบทบาทต่อการดำเนินงานเรื่องการสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ และรองรับการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน ซึ่งมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้อง รักษาอัตลักษณ์ของตนเอง โดยมีมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้เป็นเครื่องมือสำคัญ ในการแสดงตัวตนของคนไทย อย่างไรก็ดี เนื่องจากอนุสัญญาดังกล่าวฉบับนี้เป็นอนุสัญญาที่มี เนื้อหาสาระค่อนข้างเปิดกว้าง เพื่อให้ประเทศที่เป็นภาคีสามารถนำไปประยุกต์ให้เป็น แนวปฏิบัติหรือมาตรการที่เหมาะสมกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของแต่ละประเทศ ได้โดยมิได้บังคับ ดังนั้น พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2559 จึงมีได้นำเนื้อหาสาระของอนุสัญญามาทั้งหมด แต่นำเนื้อหาในส่วนที่ยังไม่มี กฎหมายรองรับเป็นแนวทางในการยกร่างกฎหมาย เช่น การจัดทำทะเบียน การสนับสนุน ให้เกิดการศึกษาวิจัย การส่งเสริมให้มีการถ่ายทอด การเข้าถึงมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้อง ไม่ได้โดยเคารพต่อจารีตและวิถีปฏิบัติของชุมชน⁵

โดยอนุสัญญาดังกล่าวฉบับแรกมุ่งเน้นมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้เป็นหลัก ต่อมา ในระยะหลังหลาย ๆ ประเทศเริ่มให้ความสำคัญกับมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (อันเป็นทรัพย์สินทางปัญญาในทางหนึ่ง) จึงทำให้เกิดข้อเสนอแนะของยูเนสโกว่าด้วยการ สงวนรักษาวรรณกรรมแนวประเพณีนิยมและคติชน ค.ศ. 1989 ในปฏิญญาสากลว่าด้วยความหลากหลายทางวัฒนธรรม ค.ศ. 2001 และในปฏิญญาอิสตันบูล ค.ศ. 2002 จนกระทั่งนำมาสู่อนุสัญญาดังกล่าวฉบับหลังขึ้นมาในที่สุด

⁵ศึกษาเพิ่มเติมจาก อนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ของยูเนสโก ในเว็บไซต์ของกรมส่งเสริมวัฒนธรรม www.culture.go.th หัวข้อ สถาบันวัฒนธรรมศึกษา (สำนักมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม)

ดังนั้น จึงเห็นได้ว่าอนุสัญญาทั้งสองฉบับนี้ต่างก็มีจุดหมายเดียวกัน คือ การสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรมทั้งสองประเภทที่ปรากฏขึ้น อย่างไรก็ตาม มรดกทางวัฒนธรรมทั้งสองประเภทจะมีกฎหมายในประเทศไทยรองรับอยู่แล้วก็ตาม แต่มรดกทางวัฒนธรรมทั้งสองประเภทนั้นต่างมีความสัมพันธ์กันอย่างไม่สามารถแยกออกได้เลย และในบางครั้งก็นำมาซึ่งปัญหาพิพาทระหว่างประเทศได้ ยกตัวอย่างเช่น การที่ประเทศไทยอยู่ในกลุ่มวัฒนธรรมใกล้เคียงกับประเทศเพื่อนบ้าน ซึ่งได้มีการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ทำให้ประเทศเหล่านี้ต่างอ้างสิทธิ์การเป็นเจ้าของวัฒนธรรม (ทั้งจับต้องได้และจับต้องไม่ได้) ทั้งยังกลับเปิดช่องให้รัฐภาคีอื่นสามารถนำมรดกทางวัฒนธรรมที่ยังไม่มีประจักษ์พยานหรือหลักฐานยืนยันได้ว่าเป็นมรดกของชาติใด ไปใช้ประโยชน์ในทางการค้า การท่องเที่ยว รวมถึงการขึ้นทะเบียนมรดกโลกได้

โดยสรุปแล้ว จากหลักการกฎหมายและแนวความคิดของอนุสัญญาทั้งสองฉบับดังกล่าวข้างต้น หากพิจารณาในแง่หลักการและเหตุผลในการบัญญัติกฎหมายเพื่อคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรม สามารถแบ่งได้เป็นแนวความคิดมรดกร่วมกันแห่งมนุษยชาติและแนวความคิดในเรื่องความสำคัญของมรดกทางวัฒนธรรม ซึ่งแนวความคิดดังกล่าวขึ้นอยู่กับเบื้องหลังการที่สังคมโลกเห็นพ้องต้องกันในการกำหนดกฎเกณฑ์ระหว่างประเทศมาบังคับใช้ในสังคมโลก และเป็นผลให้รัฐต่าง ๆ ที่เป็นสมาชิกในสังคมโลกได้เห็นความสำคัญในการคุ้มครองและการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม⁶ รวมถึงเป็นแนวความคิดที่ส่งอิทธิพลต่อความไม่หลากหลายในความหลากหลายของมรดกทางวัฒนธรรม อันเป็นปัญหาพื้นฐานหลักของการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมทั้งในระดับประเทศและระดับโลก

⁶ดูใน บทที่ 1 แนวความคิดและหลักกฎหมายเกี่ยวกับวัฒนธรรม การคุ้มครองและการจัดการทางวัฒนธรรม ใน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กฎหมายกับการจัดการทางวัฒนธรรม. เอกสารประกอบการเรียนการสอนรายวิชา 2008513 กฎหมายกับการจัดการทางวัฒนธรรม หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการทางวัฒนธรรม บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ไม้ระบूपิที่พิมพ์. ทั้งนี้ แนวความคิดมรดกร่วมกันแห่งมนุษยชาติและแนวความคิดในเรื่องความสำคัญของมรดกทางวัฒนธรรม เป็นแนวความคิดที่เกิดขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นจากแนวความคิดชาตินิยมทางวัฒนธรรมอันเป็นแนวความคิดพื้นฐานของอนุสัญญาเบงโกว่าด้วยวิธีการในการห้ามและป้องกันการนำเข้า ส่งออกและการโอนกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินทางวัฒนธรรมโดยมิชอบด้วยกฎหมาย ค.ศ. 1970 ซึ่งมีข้อเสียที่ว่าหากประเทศใดร้องขอวัตถุทางวัฒนธรรมของตนเองที่อยู่ในต่างประเทศกลับคืนมา ประเทศนั้นจะต้องเสียค่าใช้จ่ายในการดำเนินการทั้งหมด

3) มุมมองทางด้านการบริหารจัดการ

แม้ว่าประเทศไทยจะมีกฎหมายรองรับในการบริหารจัดการมรดกทางวัฒนธรรมทั้งสองประเภทดังกล่าวในหัวข้อที่ผ่านมา ซึ่งในขั้นตอนรายละเอียดมีทั้งส่งเสริมสนับสนุนซึ่งกันและกัน แต่ก็มีข้อขัดแย้งกันระหว่างกฎหมายฉบับต่าง ๆ ในการบริหารจัดการ ดังเช่น⁷

(ก) กิจกรรมวัฒนธรรมบางสาขา เช่น โบราณสถานซึ่งเป็นวัดร้างในพุทธศาสนา พระราชบัญญัติโบราณสถานฯ ให้อำนาจอธิบดีกรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนรักษาไว้เป็นหลักทางประวัติศาสตร์ของชาติ แต่ขณะเดียวกันให้อำนาจอธิบดีกรมการศาสนาอนุญาตเพื่อให้เอกชนเช่าสร้างตึกแถวย่านการค้าหรือทำกิจกรรม เพื่อนำค่าเช่ามาเป็นกองทุนศาสนสมบัติ

(ข) ทรัพย์สินทางประวัติศาสตร์ที่เป็นโบราณสถาน พระราชบัญญัติโบราณสถานฯ ให้อำนาจอธิบดีกรมศิลปากรสงวนรักษาไว้ตามรูปแบบเดิม แต่พระราชบัญญัติคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2553 ให้อำนาจท้องถิ่นของวัฒนธรรมเป็นผู้พิจารณาการดำเนินการฟื้นฟูหรือบูรณะซ่อมแซมในฐานะเป็นสถาบันทางวัฒนธรรม

(ค) โบราณสถานซึ่งเป็นทรัพย์สินแผ่นดินซึ่งไม่มีผู้ใดอ้างเป็นเจ้าของได้ บังคับให้นำมาเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ แต่พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ถือว่าเป็นสมบัติของวัดในพุทธศาสนา

(ง) สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (ซึ่งในปัจจุบัน คือ กรมส่งเสริมวัฒนธรรม) สนับสนุนให้มีการจัดเก็บทรัพย์สินทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม เช่น เอกสารโบราณหรือพระพุทธรูปซึ่งเป็นสมบัติของท้องถิ่น แต่พระราชบัญญัติโบราณสถานฯ กลับห้ามเอกชนหรือสถาบันใดเก็บรวบรวมชุดค้นหาทรัพย์สิน (เว้นการเก็บรักษาในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

นอกจากนี้ เนื่องจากแต่ละพื้นที่หรือท้องถิ่นล้วนมีอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมเป็นของตนเอง ดังนั้น ในหลายครั้งจะพบว่า การมุ่งเน้นพัฒนาอัตลักษณ์ดังกล่าวโดยหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็นการสร้างผลิตภัณฑ์ การประกวดแข่งขันโดยมิได้ศึกษา ส่งเสริมหรือต่อยอดตามกระบวนการจัดการทางวัฒนธรรมอย่างถูกต้องแล้ว ย่อมเป็นการจำกัดขีดพลังแห่งความหลากหลายทางวัฒนธรรมไม่ให้เบ่งบานได้ เพราะสิ่งเหล่านี้ก็กลับกลายเป็นหนทางแห่งการสร้างความไม่หลากหลายทางวัฒนธรรมให้เกิดขึ้น

⁷ เพิ่งอ้าง, บทที่ 5 การปฏิรูประบบบริหารและจัดการวัฒนธรรม

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าการบริหารจัดการก็เป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งในการขับเคลื่อนและพัฒนาระบบและกระบวนการทางวัฒนธรรม เนื่องจากงานวัฒนธรรมมีขอบเขตและเนื้อหาที่สามารถพลวัตเปลี่ยนแปลงไปได้ตลอดเวลา การบริหารจัดการที่ดีจะช่วยให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีและพัฒนาประเทศให้สามารถอยู่ในสังคมโลกไร้พรมแดนได้อย่างเป็นสุขและยั่งยืน ในทางตรงข้าม หากตามไม่ทันกระแสโลกาภิวัตน์ที่เข้าครอบงำประเทศและต้องการหลอมรวมความหลากหลายทางวัฒนธรรมให้กลายเป็นหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นการทำให้เป็นสมัยใหม่ (Modernization) การทำให้เป็นตะวันตกนิยม (Westernization) รวมไปถึงการสร้างความเป็นญี่ปุ่น (Japanization) ซึ่งเป็นกระแสที่กำลังมาแรงในขณะนี้ ก็จะมีส่งผลให้ประเทศไร้แก่นวัฒนธรรมอันเป็นภูมิคุ้มกันที่ดีในการป้องกันการคุกคามจากกระแสวัฒนธรรมภายนอกได้

บทส่งท้าย

มรดกทางวัฒนธรรมทั้งแบบที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้นั้นเป็นผลผลิตของมนุษย์ทั้งในอดีตและปัจจุบัน โดยบอกเล่าเรื่องราวผ่านความหลากหลายทางวัฒนธรรมของมนุษย์ ซึ่งคุณค่าและความหมายของมรดกทางวัฒนธรรมเหล่านั้นเป็นสิ่งที่มนุษย์กำหนดและให้ความสำคัญแก่สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นมา ดังนั้น คุณค่าและความหมายของมรดกทางวัฒนธรรมจึงอาจแตกต่างกันไปตามบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของแต่ละพื้นที่

แม้ว่ามรดกทางวัฒนธรรมทั้งสองแบบนี้ จะมีความหลากหลายของรูปแบบและประเภทสาขาทางวัฒนธรรมเป็นจำนวนมาก รวมถึงมีตัวบทกฎหมายและการบริหารจัดการเพื่อรองรับมรดกทางวัฒนธรรมดังกล่าว แต่ในทางตรงกันข้าม มรดกทางวัฒนธรรมเหล่านั้นกลับมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงและสะท้อนความหมายในตัวตนให้แก่กันและกัน มรดกทางวัฒนธรรมแบบจับต้องได้ก็สะท้อนมุมมองและแนวความคิดของช่างผู้สร้างว่าคิดเช่นไรหรือสะท้อนรูปแบบทางวัฒนธรรมของสังคมในสมัยนั้นออกมา ส่วนแบบจับต้องไม่ได้ ซึ่งส่วนใหญ่จะมีลักษณะเป็นแนวความคิด ความเชื่อ ค่านิยม ก็สะท้อนผ่านวัตถุหรือสิ่งที่สามารถสัมผัสและจับต้องได้ ไม่ว่าจะเป็นโบราณวัตถุ ศิลปะการแสดงต่าง ๆ เป็นต้น ทั้งสองสิ่งที่กล่าวมานี้ ซึ่งเปรียบเสมือนสัจธรรมในโลกที่ทุกอย่างจะต้องมีอยู่คู่กันเสมอ กลับกลายเป็นการสร้างความเป็นเอกภาพท่ามกลางความหลากหลายของมรดกทางวัฒนธรรมขึ้น และหลายครั้งก็นำมาซึ่งการบริหารจัดการที่มีความซับซ้อนกันระหว่างมรดกทางวัฒนธรรมทั้งสองประเภทนี้

จับต้องได้ - จับต้องไม่ได้ : ความไม่หลากหลายในความหลากหลายของมรดกทางวัฒนธรรม

อย่างไรก็ดี เนื่องจากมรดกทางวัฒนธรรมเป็นแหล่งข้อมูลที่สำคัญซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงรากเหง้าและพัฒนาการทางสังคมของมนุษย์ ตลอดจนเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตและการดำรงชีพของมนุษย์ ดังนั้น ในปัจจุบันจะพบว่ามรดกทางวัฒนธรรมทั้งแบบที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้ ได้รับการประยุกต์ใช้เป็นเครื่องมือในการแสดงอัตลักษณ์และสร้างความเป็นปึกแผ่นของกลุ่มชนต่าง ๆ ทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ ตลอดจนสามารถเป็นแหล่งความรู้ให้ประชาชนได้เข้าใจอดีตและเรียนรู้วัฒนธรรมผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการมรดกทางวัฒนธรรม อันจะเป็นแนวทางหนึ่งซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของประชาชนได้อย่างยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. (ม.ป.ป.). [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก <http://www.culture.go.th> [2559, เมษายน 26].

_____. (ม.ป.ป.). กรุงเทพฯ : ม.ป.พ.

_____. (2555). **มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม 2553**. กรุงเทพฯ : กรมส่งเสริมวัฒนธรรม.

_____. (2556). **ร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้**. กรุงเทพฯ : กรมส่งเสริมวัฒนธรรม.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (ม.ป.ป.). **กฎหมายกับการจัดการทางวัฒนธรรม**. (เอกสารประกอบการเรียนการสอนรายวิชา 2008513 กฎหมายกับการจัดการทางวัฒนธรรม). กรุงเทพฯ : หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการทางวัฒนธรรม บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ธนิก เลิศชาญฤทธ์. (2554). **การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

ธเนศ วงศ์ยานนาวา. (2552). **ความไม่หลากหลายของความหลากหลายทางวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ : สมมติ.

มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม, สำนัก. (2556, มกราคม - มีนาคม). “มรดกวัฒนธรรม : 8 สิ่งควรรู้กับมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม”. **วัฒนธรรม**. 52 (1), 72 - 73.

วศิน อิงคพัฒนากุล. (2548). **การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและมรดกทางวัฒนธรรม**. นครปฐม : มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์.

- สถาบันวิจัยกฎหมาย, มูลนิธิ. (2552). รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการศึกษาวิจัยและจัดทำกฎหมายว่าด้วยการคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- ส่งเสริมวัฒนธรรม, กรม. (2555). มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม 2553. กรุงเทพฯ : กรมส่งเสริมวัฒนธรรม.
- _____. (2556). ร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้. กรุงเทพฯ : กรมส่งเสริมวัฒนธรรม.
- สำนักศิลปากรที่ 14 นครศรีธรรมราช. (ม.ป.ป.) นครศรีธรรมราช : ม.ป.พ.
- Ito, Nobuo. (2003). *Intangible Cultural Heritage Involved in Tangible Cultural Heritage*. 14th ICOMOS General Assembly and International Symposium : Place, memory, meaning: preserving intangible values in monuments and sites, 27 – 31. Victoria Falls : Zimbabwe.
- UNESCO. (1972). *Convention Concerning the Protection of World Cultural and Natural Heritage*. Paris : UNESCO. [Online]. Retrieved from <http://whc.unesco.org>. [2559, April 26].
- _____. (2003). *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. Paris : UNESCO. [Online]. Retrieved from <http://www.culture.go.th>. [2559, April 26].